

Сулайманов К.А.

ИНСАНДЫН УКУКТУК МАКАМЫН КАМСЫЗ КЫЛУУ

Сулайманов К.А.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ

А.К. Sulaimanov

ENSURING LEGAL STATUS OF AN INDIVIDUAL

УДК:340/15

Инсандын укуктарын камсыз кылуу көйгөйлөрү анын укуктук абалынын гаранты (кепилдик берүүчү) болуп жаткан мамлекетте ага кандай орун аныкталгандыгы менен үзгүлтүксүз байланышкан. Мамлекет коом үстүнөн үстөмдүк кылуучу күчтөн инсандын жана социалдык топтордун укуктарын жана эркиндиктерин билдирүүчү жана коргоочу уюмга айлануусу зарыл. Укуктук тутумду реформалоонун шарттарында коомдогу жарандардын укуктук жана социалдык корголуусу, инсандын укуктары жана эркиндиктерин кепилдүү коргоонун механизмин калыптандыруу сыяктуу суроолор пайда болот. Башка сөз менен айтканда, инсандын укуктук макамын камсыздоо тутумунда негизги роль мамлекетке таандык болуусу зарыл. Мамлекет жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин ишке ашуусунун гаранты болуусу, ал эми анын ишмердүүлүгү өзүнүн органдары тарабынан негизги камсыздоочу башталыш түрүндө алдыга чыгуусу керек.

Юридикалык адабияттарда “камсыз кылуу”, “сактоо (охрана)” жана “коргоо (защита)” түшүнүктөрү эреже катары же тең окшош, же “коргоо” “сактоого” салыштырмалуу тар мааниде болуп, же булардын ар бири өз алдынча мазмунга ээ сыяктуу каралат. В.Н. Бутылин, Л.А. Григорян сыяктуу окумуштуулар “камсыз кылуу” түшүнүгү “сактоо” жана “коргоо” түшүнүктөрүнө салыштырмалуу тектеш болуп саналат деп белгилешет¹.

Сактоо дегенде мамлекеттик органдар жана коомдук уюмдар тарабынан жарандардын укуктарын бузуунун алдын алууга, ошондой эле бул укуктарды ишке ашырууга жол бербей жаткан түрдүү тоскоолдорду жоюуга арналган профилактикалык иш-чараларды өткөрүү боюнча жүргүзүлгөн ишмердүүлүк түшүнүлөт.

Ю.П.Соловей “сактоо” түшүнүгүн адамдын укуктарына жана эркиндиктерине кандайдыр бир кол салуулардын алдын алуу жана бөгөт коюу сыяктуу аныктаган².

А.С. Мордовецтин ою боюнча, укуктарды жана эркиндиктерди сактоо – бул социалдык институттардын көзөмөлү алдында, бирок алардын кийлигишүүсүз укуктарды жана эркиндиктерди укук ченемдүү ишке ашыруу абалы. Укуктарды сактоо мамлекеттин көзөмөл-кайтаруу функциясы, мыйзамдуулукту өркүндөтүү, кызмат адамдарынын жана жарандардын укуктук аң-сезиминин деңгээлин жогорулатуу боюнча аткарылуучу иштер аркылуу чектелет³.

Укуктарды жана эркиндиктерди сактоо аларды ишке ашыруунун бирдиктүү механизмде буйуруу-мажбурлоо чаралары менен чечилүүчү атайын максаттарга жана милдеттерге ээ өз алдынча стадия түрүндө алга чыгат. Тиешелүү шарттар жок учурунда (укук бузуулар, ж.б.) сактоого зарылдык эч пайда болбошу да мүмкүн. Башка тараптан алганда жеке адамдын өз укуктарын колдонуу процессинде анын түрдүү этаптарында тигил же бул тоскоолдуктар пайда болушу мүмкүн жана ар бир жолу буларды жоюуда компетенттүү органдардын укук коргоочулук ишмердүүлүгү зарыл болот.

Тиешелүү түрдө сактоо бул процесстин стадиясы катары бир нече жолу пайда болот. Сактоо стадиясында укук ченемдерин колдонуу актысы коюлат. Аны аткаруу инсан тарабынан өз укуктарын жана эркиндиктерин андан ары ишке ашыруу процесси үчүн шарт түзөт⁴.

Коргоо – бул бузулган укукту калыбына келтирүүнүн мажбурлуу түрдө ишке ашырылуучу ыкмасы деп түшүнүлөт. Ошентип, сактоо укуктар жана эркиндиктер бузулганга чейинки көрүлүүчү чараларды камтыса, коргоо укук бузулгандан кийин аны калыбына келтирүү иш-чараларын камтыйт.

Ю.П.Соловей “коргоо” терминин адамдын бузулган укук жана эркиндиктерин калыбына келтирүү катары мүнөздөйт⁵.

А.С. Мордовецтин ою боюнча коргоо чаралары

³ Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов. 1996. с.88.

⁴ Караңыз: Обеспечение и охрана советской милицией конституционных прав и свобод граждан. с. 14.

⁵ Соловей Ю.П., Черников В.В. Комментарий к Закону РФ “О милиции”. М., 2000. с.14.

¹ Бутылин В.Н. Институт государственно-правовой охраны конституционных прав и свобод граждан // Российское право. 2001. № 12. с.81.

² Соловей Ю.П., Черников В.В. Комментарий к Закону Российской Федерации “О милиции”. М., 2000. с. 14.

укук жана эркиндиктерди ишке ашыруу кыйындаган, бирок али бузула элек учурда колдонулат. Эгерде укук жана эркиндиктер бузулган болсо, анда аларды коргоо эмес, калыбына келтирүү керек. Бул учурда бузулган укуктарды калыбына келтирүү коргоого эмес, балким камсыз кылууга болгон анык жол болот. Коргоо чаралары укук жана эркиндиктерди ишке ашыруу процессине мамлекет органдарынын активдүү кийлигишүүсүн божомолдойт⁶.

Ошондой эле ал “сактоо”, “коргоо” жана “камсыз кылуу” категорияларын мааниси, мазмуну жана формасы боюнча айырмалоо керектигин белгилейт. “Камсыз кылуу”, “коргоо” “сактоо” категорияларына жандоодо сезилээрлик айырмалардын бар экенине карабай, алар бири-бири менен тыгыз өз ара байланышта болушат, анткени инсандын укук жана эркиндиктерин камсыздоо процессинде аларды коргоо (сактоо) жүргүзүлөт жана калыбына келтирүү камсыздалат.

Инсандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыздоо деп аткаруучу түрдүү субъекттер тарабынан аларды ишке ашыруу жана коргоо үчүн жагымдуу шарттарды түзүү түшүнүлөт⁷.

“Камсыз кылуу” термини түрдүү укуктук аракеттерге колдонууга мүмкүн болуусу менен бирге эки аспектке каралат: а) мамлекеттик органдардын, коомдук уюмдардын, кызмат адамдарынын жана жарандардын укуктук көрсөтмөлөрдү катуу талап менен кыйшаюусуз ишке ашырууга жана укуктар менен эркиндиктерди укук ченемдүү аткарууга оптималдуу шарттарды түзүү максатында өздөрүнүн функцияларын, компетенцияларын, милдеттерин аткаруусу боюнча ишмердүүлүгү сыяктуу; б) жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин укуктук көрсөтмөлөрүн анык ишке ашыруу менен туюнтулуучу жогорудагы ишмердүүлүктүн жыйынтыгы сыяктуу⁸.

Башка бир көз-карашка ылайык негизги укуктарды камсыз кылуу өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт: а) аларды кепилдөө тутуму, б.а., алардын укук ченемдүү ишке ашуусун, зарыл болгон учурда сактоосун да камсыз кылуучу жалпы шарттар жана атайын (юримдикалык) каражаттар; б) жарандардын укуктарын ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүү боюнча мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүн

багыттоо⁹. Чындыгында конституциялык укуктарды камсыз кылуунун бул тараптары үзгүлтүксүз байланышкан.

Ошол эле учурда көрсөтүлгөн түшүнүктөрдү өз алдынча анык чектөөнүн акыркы жылдарда байкалып жаткан тенденциясын белгилебей кетүүгө болбойт. Мында жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу аларды ар тараптан жана толук кепилдендирүү боюнча компетенттүү мамлекеттик органдардын, коомдун саясий тутумунун башка субъекттеринин ишмердүүлүгү сыяктуу болот деп белгиленет. Камсыз кылуу – бул коомдук турмуштун түрдүү чөйрөлөрүн өркүндөтүү боюнча ишмердүүлүк. Ишмердүүлүктүн бул түрүнүн субъекттери болуп мамлекет, анын бардык органдары эле эмес, саясий тутумдун башка бөлүктөрү, ошондой эле жарандык коомдун структуралары да чыгышат.

Мына ошентип, адабияттарда укук жана эркиндиктерди камсыз кылуу аларды кепилдөөнүн тутуму, б.а. алардын укук ченемдүү ишке ашуусун камсыз кылуучу жалпы шарттардын жана атайын каражаттардын тутуму сыяктуу каралат¹⁰. Бул жерде “камсыз кылуу” түшүнүгү жөнүндө кенири мааниде сөз жүрүп жатат. Бирок саясий, экономикалык жана идеологиялык өбөлгөлөр жана шарттар өз алдынча инсандын укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырууну камсыз кыла алышпайт. Алар “юримдикалык формалар жана мамлекет менен коомдун уюштуруучулук шарттары аркылуу гана кепилдик боло алышат”¹¹, б.а., укук жана эркиндиктерди камсыздоо анык бир уюштуруучулук жана укуктук механизмдерсиз мүмкүн эмес.

“Камсыз кылуу” түшүнүгү “социалдык коргоо”, “укуктук коргоо”, “негиздер жана шарттар” сыяктуу категориялар менен тыгыз катышат, ал кенири, же тескерисинче, тар мазмундагы мааниге ээ болушу мүмкүн.

“Социалдык коргоо” түшүнүгү түрдүү өлкөлөрдө жана эл аралык уюмдарда түрдүүчө каралат. Кээде ага, мисалы, дени сак айлана чөйрө, балдар жөнүндө камкордук, турак үй, жада калса транспорт көйгөйлөрү сыяктуу адамдын жашоосунун социалдык шарттарына тиешеси бар бардык нерсени кошушат. Эгерде юримдикалык энциклопедияга кайрылсак, анда социалдык коргоо соттук коргоону, мыйзам чыгаруу, экономикалык, уюштуруучулук-техникалык жана башка каражаттар жана иш-

⁶ Мордовец А.С. Социально-юримдикалык механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов, 1996. с.88.

⁷ Ростовщиков И.В. Права личности в России: их обеспечение и защита органами внутренних дел. Волгоград, 1997. с.36.

⁸ Толкачев К.Б., Хабибуллин А.Г. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан. Уфа. 1991. с.195.

⁹ Пучкова М.В. Обеспечение прав граждан органами управления союзной республики. М., 1987. с.12.

¹⁰ Воеводин Л.Д. Юримдикалык статус личности в России / Л.Д. Воеводин. М., 1997. С. 196.

¹¹ Боброва Н.А. Об организационно-правовых гарантиях статуса личности // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 г. Саратов, 1980. с.233.

чараларды, ошондой эле жарандар тарабынан өз укугун коргоону кошуу менен субъективдүү укуктарды эркин жана талап кылынган деңгээлде ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн колдонулган чаралардын комплекстүү тутуму катары түшүнүлөт¹².

Бул аныктама тажрыйба жүзүндө улам кыркылып, улам тарып бара жаткан “социалдык коргоо” түшүнүгүн кеңейтүүгө жардам берүүсү мүмкүн. Анын мааниси жарандардын анык бир категориясына гана берилүүчү кошумча акчалай жөлөк жардамдар, төлөмдөр менен чектелет.

Мындан сырткары, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 53-беренесине ылайык “социалдык коргоо” өзүнө “социалдык камсыз кылууну” кошот, демек “социалдык коргоо” – кененирээк түшүнүк жана “социалдык камсыз кылуу” түшүнүгүнө кирбеген элементтерди камтыйт. Ошону менен бирге Конституциянын 9-беренесинде Кыргыз Республикасы жарандардын социалдык корголбогон категориясын колдоону, эмгек акынын кепилденген минималдуу көлөмүн, эмгекти жана ден-соолукту сактоону камсыз кылат, социалдык кызматтарды, медициналык тейлөөнү өнүктүрөт, мамлекеттик пенсияны, жөлөк жардамды жана социалдык коргоонун башка кепилдиктерин орнотот деп көрсөтүлгөн.

Социалдык коргоо түшүнүгү менен тең катарда “социалдык корголгондук” түшүнүгү да колдонулат. Бул түшүнүктү Малейн Н.С., Герасимов А.В. жана Лоза Г.Г., Анохина С.Ю. адамдын социалдык-экономикалык укуктарынын ишке ашуусунун жыйынтыгы, анын жогорку деңгээлдеги жетиштүүлүгү деп түшүнүшөт¹³.

Маанилүү учурлардын дагы бири: авторлордун социалдык коргоо түшүнүгүнө келтирген бардык көз-караштары жана жандоолору тигил же бул деңгээлде нормативдик базага чыгышат. Социалдык мүнөздөгү чаралар камтылган, бекитилген мыйзамдар же мыйзам алдындагы актылар калктын анык бир категориясына даректелген. Ошол себептен сөздү “укуктук коргоо” түшүнүгүнөн баштоо керек, анткени социалдык жардамды мыйзамдаштырмайынча, мыйзам көрсөтмөлөрдүн анык бир алкагына салмайынча ишке ашуусу мүмкүн эмес, себеби ал дайыма анык бир максаттарга жетүүгө, маселелерди чечүүгө багытталган.

“Укуктук коргоо” мамлекет менен анын органдарынын, уюмдардын, кызмат адамдарынын жана жарандардын арасында укуктук коргоонун натыйжалуулук даражасы, абалы, жыйынтыгы сыяктуу аныкталган инсандын укуктук корголгондугунун анык бир деңгээлин түзүү боюнча укуктук мамилелердин жыйындысы катары божомолдонот¹⁴. Алсак, мисалы, алдын ала тергөө баскычында мыйзам шектүүнүн, айыптуунун укуктарын камсыз кылууну талап кылат.

Социалдык жана укуктук коргоо институтунун өз алдынча элементи болуп жарандардын социалдык жана укуктук коргоо алуусунун “негиздери жана шарттары” саналат. Түрдүү авторлор социалдык жана укуктук коргоо белгилөөнүн, алуунун жана көрсөтүүнүн негиздерин жана шарттарын түрдүүчө карашат жана баалашат. Негиздерди, шарттарды издөөнү КР Конституциясынан баштоо керек. Конституциянын 16-беренесинде Кыргызстанда адамдын укуктары жана эркиндиктери ажыралгыс жана ар бир адамга төрөлгөндөн таандык, алар эң жогорку баалуулук болуп саналат, түздөн-түз таасир этет, мыйзам чыгаруучу, аткаруучу бийликтин жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнүн маңызын жана мазмунун аныктайт деп айтылат.

Мамлекет өздүк эркиндиктин гаранты болуп саналгандыктан, ага инсандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууда маанилүү роль ажыратылат¹⁵. Бул болсо мамлекет, анын органдары жана кызмат адамдары ар бир адам бардык демократиялык укуктарды жана эркиндиктерди эркин пайдалануусу үчүн зарыл болгон шарттарды түзүп берүүгө, ошондой эле ар бир адамдын жана бүтүндөй коомдун жыргалчылыгы үчүн камкордук көрсөтүүгө милдеттүү дегенди түшүндүрөт. Укуктук мамлекеттин жаран менен болгон өз ара мамилелериндеги укуктарын жана милдеттерин ачып көрсөтүүдө анын укуктук мамилелердин кандайдыр бир чектөөлөрдөн эркин болгон субъектиси боло албасын белгилеп кетүү зарыл¹⁶.

Бүгүнкү күндө социалдык кепилдиктердин мурда жетишилген деңгээлинин андан ары төмөндөөсүнө жол койбоо керек. Ушуга байланыштуу инсандын укуктук макамынын

¹² Тихомиров Л.В., Тихомиров М.Д. Юридическая энциклопедия. М., 1997. с. 526.

¹³ Малейн Н.С. О социальной защищенности личности в правовом государстве // Советское государство и право. 1990. № 6. с.15; Герасимов А.В., Лоза Г.Г. Социальная защищенность советского военнослужащего. М., 1991. с.20; Анохина С.Ю. Социальная и правовая защищенность сотрудников органов внутренних дел: вопросы теории // Автореферат дисс... к.ю.н. М., 2005. с.9.

¹⁴ Анохина С.Ю. Социальная и правовая защищенность сотрудников органов внутренних дел: вопросы теории // Автореф. Дисс... к.ю.н. М., 2005. с.9.

¹⁵ Анохин Ю.В. Обеспечение безопасности, прав и свобод личности в правоприменительной деятельности органов внутренних дел (на материалах предварительного расследования): автореферат дис... канд.юрид.наук. М., 1999. с.4.

¹⁶ Лукашева Е.А. Правовое государство и обеспечение прав человека // Права человека: проблемы и перспективы. М., 1990. с.59.

негиздерин жана аларды камсыз кылуу каражаттарын орнотууга багытталган укуктук каражаттарды кодификациялоо мүмкүн деп **ойлойбуз**. Инсандын укуктук макамын сактоону укуктук камсыз кылуу каражаты сапатында укуктук жана криминологиялык экспертизаны колдонуу максатка ылайык. Көз-карандысыз адистер тарабынан мыйзам долбоорлорун жана аракеттеги мыйзамдарды талдоо жана баалоо инсандын негизги укуктарын жана эркиндиктерин бузуунун алдын алуу чөйрөсүндө алардын мыйзамдуулуктун талаптарына жана сактоонун жана коргоонун стандарттарына ылайык келүүсүн аныктоого мүмкүндүк берет.

Демек, инсандын укуктук макамын мамлекеттик сактоону камсыз кылуу өз ичине социалдык-экономикалык чөйрөдө адамдын жана жарандын укуктарын коргоонун стандарттарын жана ченемдерин иштеп чыгууну жана ишке киргизүүнү камтуусу зарыл. Тактап айтканда, экономиканы өнүктүрүүнүн негизинде калктын жашоосунун материалдык деңгээлин көтөрүүгө жана аймактык социалдык саясатты ишке ашырууга багытталган мамлекеттин ар тараптуу ишмердүүлүгү: негизги багыттар болуп мамлекеттин социалдык саясатынын натыйжалуулугун өстүрүү, эмгек, иш менен камсыз болуу, билим алуу, ден-соолукту коргоо, турак жай менен камсыз болуу ж.б. тармактарда жарандардын конституциялык укуктарынын чындап иштей турган кепилдиктерин камсыз кылуу, адамдардын материалдык абалын жана жашоо шарттарын жакшыртуу.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2010-жылдын 27-июнунан тартып //–Бишкек: «Академия» басмаканасы 2010-ж.
2. Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамы «Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылар жөнүндө» 2009-жылдын 20 июнунан тартып //Маалматтык борбор «ПАРАГРАФ»– Бишкек.,2010 .
3. Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси. Б.1. 1996-жылдын 8-майынан тартып // Маалматтык борбор «Токтом» – Бишкек.,2010-ж.
4. Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси. Б.2. 1998-жылдын 5-январынан тартып // Маалматтык борбор «Токтом» – Бишкек.,2010-ж.
5. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Кыргыз Республикасынын жарандыгы жөнүндө» 2007-жылдын 27-мартынан тартып // Маалматтык борбор «ПАРАГРАФ» – Бишкек.,2010-ж.
6. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Кыргыз Республикасынын ички иштер органдары жөнүндө» 1994-жылдын 11-январындагы №1361-Ч-ХII токтому менен колдонууга киргизилген // Маалматтык борбор «ПАРАГРАФ» – Бишкек., 2010-ж.
7. Бутылин В.Н. Институт государственно-правовой охраны конституционных прав и свобод граждан // Российское право. 2001. № 12.
8. Соловей Ю.П., Черников В.В. Комментарий к Закону Российской Федерации “О милиции”. М., 2000. с. 14.
9. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов. 1996. с.88.
10. Караңыз: Обеспечение и охрана советской милицией конституционных прав и свобод граждан.с. 14.
11. Соловей Ю.П., Черников В.В. Комментарий к Закону РФ “О милиции”. М., 2000. с.14.
12. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечение прав человека и гражданина. Саратов, 1996. с.88.
13. Ростовщиков И.В. Права личности в России: их обеспечение и защита органами внутренних дел. Волгоград, 1997. с.36.
14. Толкачев К.Б., Хабибуллин А.Г. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан. Уфа. 1991. с.195.
15. Пучкова М.В. Обеспечение прав граждан органами управления союзной республики. М., 1987. с.12.
16. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России / Л.Д. Воеводин. М., 1997. С. 196.
17. Боброва Н.А. Об организационно-правовых гарантиях статуса личности // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 г. Саратов, 1980. с.233.
18. Тихомиров Л.В., Тихомиров М.Д. Юридическая энциклопедия. М., 1997. с. 526.
19. Малеин Н.С. О социальной защищенности личности в правовом государстве // Советское государство и право. 1990. № 6. с.15; Герасимов А.В., Лоза Г.Г. Социальная защищенность советского военнослужащего. М., 1991. с.20.
20. Анохина С.Ю. Социальная и правовая защищенность сотрудников органов внутренних дел: вопросы теории // Автореферат дисс... к.ю.н. М., 2005. с.9.
21. Лукашева Е.А. Правовое государство и обеспечение прав человека // Права человека: проблемы и перспективы. М., 1990. с.59.

Рецензент: к.ю.н., доцент Рыскулов Ш.Д.